

**Wzajemne powiązanie między wiarą i małżeństwem w świetle
dokumentu Międzynarodowej Komisji Teologicznej
Reciprocità tra fede e sacramenti nell'economia sacramentale
z 3 marca 2020 roku**

**The mutual relationship between faith and marriage in the light of the
document of the International Theological Commission
Reciprocità tra fede e sacramenti nell'economia sacramentale of march 3, 2020**

ks. prof. dr hab. Wojciech Góralski

Wydział Prawa Kanonicznego UKSW

ORCID 0000-0001-6548-4120

e-mail w.goralski@uksw.edu.pl

Streszczenie: Mając na uwadze występującą niekiedy tendencję do oddzielania wiary od życia sakramentalnego, Papieaska Komisja Teologiczna dnia 3 marca 2020 roku wydała dokument zatytułowany *Reciprocità tra fede e sacramenti nell'economia sacramentale*. Jego celem jest dostarczenie ogólnych wskazówek, które mogą być przydatne dla duszpasterzy. Czwarty rozdział dokumentu poświęcony jest zagadnieniu relacji wiara – sakrament małżeństwa chrześcijańskiego. Rozdział ten obejmuje trzy punkty: 1) Sakrament małżeństwa; 2) Kwestia wątpliwa: sakramentalny przymiot małżeństwa „ochrzczonych niewierzących”; 3) Intencja i ustanowienie węzła małżeńskiego w przypadku braku wiary. Rozdział ten autor prezentuje i komentuje.

Słowa kluczowe: wiara, sakrament, małżeństwo ochrzczonych niewierzących, małżeństwo naturalne

Abstract: Bearing in mind the sometimes tendency to separate faith from sacramental life, on March 3, 2020, the Pontifical Theological Commission issued a document entitled *Reciprocità tra fede e sacramenti nell'economia sacramentale*. Its purpose is to provide general guidelines that may be useful for pastors. The fourth chapter of the document is devoted to the problem of the faith-sacrament relationship of Christian marriage.

This chapter covers three points: 1) The Sacrament of Matrimony; 2) Doubtful point: the sacramental quality of marriage to “baptized non-believers”; 3) Intention and establishment of a marriage bond in the event of lack of faith. The author presents and comments on this chapter.

Keywords: faith, sacrament, marriage of baptized non-believers, natural marriage

Treść: Wstęp. 1. Sakrament małżeństwa. 2. Kwestia wątpliwa: przymiot sakramentalny małżeństwa „ochrzczonych niewierzących”. 2.1. Nauczanie ostatnich papieży i innych instancji kościelnych. 2.2. W poszukiwaniu równowagi interpretacyjnej. 2.3. Relacja wiara-intencja. 3. Intencja ustanowienia węzła małżeńskiego przy braku wiary. 3.1. Konieczność intencji z uwagi na sakrament. 3.2. Dominujące rozumienie kulturowe małżeństwa. 3.3. Brak wiary może niweczyć intencję zawarcia małżeństwa naturalnego. Zakończenie.

Wstęp

W myśl stwierdzenia Konstytucji o Liturgii Świętej *Sacrosanctum Concilium* Soboru Watykańskiego II, między wiarą i sakramentami zachodzi ścisły związek, „sakramenty [bowiem W.G.] wiarę nie tylko zakładają, lecz za pomocą słów i rzeczy dają jej wzrost, umacniają ją i wyrażają. Słusznie więc nazywają się sakramentami wiary”¹.

Mając na uwadze ową „wzajemność” wiary i sakramentów można powiedzieć, że – jak to określił G. Uríbarri Bilbao (członek Papieskiej Komisji Teologicznej) – wiara chrześcijańska jest sakramentalna². Dlatego też niezasadne jest oddzielanie wiary od sakramentów, zarówno gdy chodzi o wiarę, która nie szuka wyrazu sakramentalnego, jak i praktykę sakramentalną, której brakuje wiary. W pierwszym przypadku ma miejsce przekonanie, że można żyć wiarą bez korzystania z pomocy sakramentów, w drugim zaś mamy do czynienia ze zwykłym rytualizmem i „zewnątrżnością”. W obu sytuacjach dostrzega się zaprzeczenie wzajemnego powiązania obu rzeczywistości. Jednak w praktyce duszpasterskiej wcale nierzadko spotyka się obydwaj problemy³.

¹ SACROSANCTUM CONCILIIUM OECUMENICUM VATICANUM II, Constitutio de Sacra liturgia *Sacrosanctum Concilium*, AAS 56 (1964), n. 59; tekst polski w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, Dekrety, Deklaracje. Tekst polski*, Poznań 2012, n. 59.

² Por. G. URÍBARRI BILBAO, *Reciprocità tra fede e sacramenti nell'economia sacramentale*, L'OSSERVATORE ROMANO 160 (2020) nr 51, s. 2.

³ Por. *Tamże*.

Mając na uwadze występującą w niektórych środowiskach tendencję do oddzielania od siebie sfery wiary i życia sakramentalnego⁴,

⁴ W związku z doktryną zawartą w Konstytucji *Sacrosanctum Concilium* Soboru Watykańskiego II, w teologii i w prawie kanonicznym podkreślano konieczność wiary osobistej do zaistnienia sakramentu małżeństwa – aż do tego stopnia, iż przyjmowano inwersję domniemania o ważności małżeństwa zawieranego przez ochrzczonych niewierzących, przy czym dały się zauważyć różnorodne „odmiany” tego stanowiska (bardziej lub mniej radykalne). Reprezentanci kierunków bardziej radykalnych uznawali wiarę jako element konstytutywny sakramentu (do ważności małżeństwa wymagali intencji wyraźnej skierowanej ku sakramentowi; osobista wiara była rozumiana jako wewnętrzne „przyłgnięcie” poznawcze i wolitywne ku sakramentowi poprzez wiarę wyraźną i aktywną nupturientów, nie jako skutek ontologiczny chrztu). Inni autorzy przyjmowali, że doświadczenie religijne narzeczonych staje się elementem istotnym sakramentu. W ten sposób małżeństwo jest wprowadzane do ekonomii odkupienia: w wyniku woli nupturientów trwania w *mysterium* Chrystusa. Przedstawiciele bardziej umiarkowanego kierunku utrzymywali, że tylko z wiary osobistej może pochodzić intencja sakramentalna tych, którzy są szafarzami i „adresatami” sakramentu. W tym przypadku wiara była traktowana nie jako przyczyna sakramentu i „sakramentalizacji” małżeństwa, lecz jako wymóg autentycznej intencji, a więc warunek ważności małżeństwa pomiędzy ochrzczonymi. Wreszcie jeszcze inni reprezentanci doktryny wyrażali pogląd, w myśl którego ci, którym absolutnie brak wiary, z trudnością mogą chcieć „czynić to, co czyni Kościół”, gdy sprawuje małżeństwo ochrzczonych, co jest intencją minimalną wymaganą do ważności sprawowania sakramentów. Wiara nie byłaby elementem konstytutywnym małżeństwa między ochrzczonymi, lecz całkowity jej brak powodowałby jednocześnie brak intencji czynienia tego, co czyni Kościół. Na dalsze wysiłki doktrynalne w kwestii relacji między wiarą aktualną, intencją i małżeństwem sakramentalnym znaczący wpływ miał dokument Międzynarodowej Komisji Teologicznej z 1-6 grudnia 1977 roku. Organ ten doszedł tutaj do konkluzji, iż wiara nupturientów nie przesądza o sakramentalności małżeństwa, lecz gdy jej całkowicie brak, zostaje unicestwiona sama ważność sakramentu. Z jednej strony Komisja utrzymuje, iż brak wiary może pośrednio unieważnić małżeństwo, z drugiej zaś potwierdza tradycyjne rozróżnienie między ważnością i owocnością sakramentu. Sakrament małżeństwa, jak każdy sakrament, udziela łaski, a do jej owocnego działania potrzebna jest wiara; natomiast ważność sakramentu małżeństwa niekoniecznie implikuje jego owocność. Problem relacji wiara – sakrament poruszono także na Synodzie Biskupów z 1980 roku. Również na ten temat wypowiedzieli się papieże (Jan Paweł II – w 2001 i 2003 roku, Benedykt XVI – w 2013 roku i Franciszek w 2015, 2016 i 2017 roku) w przemówieniach do Roty Rzymskiej. Zob. J.A. NIEVA, *El bautizado que contrae matrimonio sin fe no necesariamente excluye el*

Papieska Komisja Teologiczna wydała w dniu 3 marca 2020 roku dokument pt. *Reciprocità tra fede e sacramenti nell'economia sacramentale*⁵, zatwierdzony przez kard. L.F. Ladarię Ferrera, prefekta Kongregacji Nauki Wiary, i przyjęty do aprobowanej wiadomości przez papieża Franciszka dnia 19 grudnia 2019 roku. Celem tej enuncjacji jest udzielenie – w oparciu o doktrynę – niektórych ogólnych wskazań, które mogą być użyteczne dla duszpasterzy w odniesieniu do problemu relacji wiara – sakramenty.

Dokument składa się z czterech rozdziałów: 1) Wiara i sakramenty: przynależność i aktualność; 2) Natura dialogowa ekonomii sakramentalnej zbawienia; 3) Wzajemność między wiarą i sakramentami inicjacji chrześcijańskiej; 4) Wzajemność między wiarą i małżeństwem. W zakończeniu dokonano krótkiej syntezy, w której podkreślono naturę sakramentalną wiary i znaczenie „organizmu sakramentalnego” w jego całokształcie.

Rozdział pierwszy (nn. 1-14) ukazuje kryzys, powodowany różnymi przesłankami (m.in. natury filozoficznej i kulturowej) dotyczący rozdzielania wiary i sakramentów; niejednokrotnie jest on spowodowany błędami w sferze duszpasterstwa (niedoceniające sakramentów w budowaniu wspólnoty chrześcijańskiej).

consentimiento matrimonial, *Ius Canonicum* 54 (2014) nr 4, s. 525; M. GAS-AIXENDRI, *Relevancia canónica del error sobre la dignidad sacramental del matrimonio*, Roma 2001, s. 265-271; A.M. HENRY, *Le mariage des baptisés incroyants*, *Parole et mission* 7 (1964), s. 514; G. MARTELET, *Sedici tesi teologiche sul sacramento del matrimonio canonico*, w: G. MARTELET (red.), COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *La dottrina cattolica sul sacramento del matrimonio*, Bologna 2004, s. 137-163; A. MENDONÇA, *Exclusion of the sacramentality of Marriage: Recent Trends in Rotal Jurisprudence*, *Studia Canonica* 31 (1997), s. 23; W. GÓRALSKI, *Godność sakramentalna małżeństwa ochrzczonych oraz wola przeciwna tej godności (simulatio, error iuris) w doktrynie i orzecznictwie Roty Rzymskiej*, Pelplin 2019, s. 65-66; G. Dzierżon, *Sakramentalność małżeństwa ochrzczonych*, *Ius Matrimoniale* 4 (1999), s. 107-122; COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *La dottrina cattolica sul sacramento del matrimonio* (1-6.12.1977), w: Z. GROCHOLEWSKI (red.), *Documenta recentiora circa rem matrimonialem et processualem*, t. II, Romae 1980, s. 8-27.

⁵ Por. COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *Reciprocità tra fede e sacramenti nell'economia sacramentale* (03.03.2020), Libreria Editrice Vaticana 2021.

W rozdziale drugim (nn. 15-79) eksponuje się centralny argument teologiczny dokumentu, gdzie rozwinięto cztery podstawowe punkty, które wyjaśniają, dlaczego sprawowanie sakramentu bez wiary nie ma znaczenia (wiara stanowi odpowiedź dialogiczną na głos sakramentalny Boga; wiara chrześcijańska jest sakramentalna; w wyrazie sakramentalnym wchodzi w grę wymiary: osobowy – jako podmiotowy i eklezjalny – jako przedmiotowy, tak iż wzajemność wiary i sakramentów wyklucza możliwość celebracji sakramentalnej całkowicie obcej wierze; sakramentalność właściwa wierze zawsze niesie ze sobą dynamikę misyjną).

Rozdział trzeci (nn. 80-131) wskazuje niektóre kryteria w celu wyjaśnienia jaka wiara jest wymagana do celebracji każdego z sakramentów inicjacji (chrztu, bierzmowania, Eucharystii).

Wreszcie rozdział czwarty (nn. 132-182) został poświęcony rozwojowi kwestii wzajemności wiara – sakrament małżeństwa chrześcijańskiego.

Na wstępie, po ukazaniu problematyki dotyczącej relacji wiara – sakrament małżeństwa (podkreślono tutaj jej wyjątkowość), potwierdzono, iż przy zawieraniu małżeństwa nie wymaga się intencji przyjęcia sakramentu, lecz jedynie intencji zawarcia małżeństwa naturalnego, przyjęto także, iż wyjaśnienie złożonego przypadku małżeństw między ochrzczoneymi niewierzącymi należy do teologii; odrzucono jednocześnie „automatyzm sakramentalny” (n. 132). Następnie wskazano przyjętą w dokumencie metodologię: uwzględnia się wyłącznie tradycję łacińską, z pominięciem wschodniej; w podjętej analizie punktem wyjścia będzie pytanie dotyczące wątpliwości co do wymiaru sakramentalnego małżeństw zawieranych między „ochrzczoneymi niewierzącymi”, stosownie do dwójakiej metody: najpierw omówienie stanu kwestii, a następnie przedstawienie propozycji teologicznej w perspektywie stosownego rozwiązania dotyczącego „wzajemności” między wiarą i sakramentami, czego nie odrzucałaby współczesna teologia (nn. 133 i 134).

Rozdział obejmuje trzy punkty: 1) Sakrament małżeństwa (nn. 135-142); 2) Kwestia wątpliwa: przymiot sakramentalny małżeństwa „ochrzczoneych niewierzących” (nn. 143-167); 3) Intencja

i ustanowienie węzła małżeńskiego przy braku wiary (nn. 168-180).
Rozdział zamykają uwagi końcowe (nn. 181-182).

1. Sakrament małżeństwa

Po ukazaniu fundamentu biblijnego (małżeństwo w zamyśle Boga: jako rzeczywistość naturalna, podniesiona przez Chrystusa do rangi sakramentu), autorzy dokumentu przedstawiają ten związek w nauczaniu Jezusa, podkreślają relację przymierza małżeńskiego z *mystérion – sacramentum* (Ef 5,31-32), dostrzegają nierozzerwalność jako fundamentalny element zarówno małżeństwa naturalnego, jak i chrześcijańskiego. Pada m.in. stwierdzenie: „Miłość między małżonkami chrześcijańskimi nie jest obca nowemu źródłu ich życia i wiary chrześcijańskiej. W życiu chrześcijańskim wiara i miłość nie mogą być oddzielone w sposób absolutny”⁶.

W dalszym ciągu dokumentu wzmiankuje się o instytucji przywiłaju Pawłowego (1 Kor 7,12-16), starożytnej tradycji „zaślubin w Panu”, pierwotnej formie liturgicznej i formie prawnej małżeństwa oraz o charakterze eklezjalnym tego związku⁷.

Dużo uwagi poświęcono małżeństwu jako sakramentowi. Zwrócono uwagę, że jeśli sakramenty zakładają wiarę, to małżeństwo nie jest tu wyjątkiem. W pierwszych wspólnotach rzeczywistość małżeństwa nie była przeżywana poza wiarą, a miłość małżeńska między małżonkami chrześcijańskimi stała się znakiem, sakramentem, który wyraża miłość Chrystusa do Kościoła⁸. Małżonkowie ochrzczeni otrzymują łaskę sakramentu małżeństwa uczestnicząc w tajemnicy jedności i płodnej miłości, która istnieje między Chrystusem

⁶ COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *Reciprocità...*, n. 13: „L'amore tra i coniugi cristiani non è estraneo alla nuova fonte della loro vita e fede cristiana. Nella vita cristiana, fede e amore non possono essere dissociati in modo assoluto”; C. PEÑA, *Fe e intención requerida para el matrimonio sacramento. Consecuencias canónicas del documento de la Comisión Teológica Internacional*, *Ius Canonicum* 61 (2021) nr 1, s. 289-291.

⁷ Por. COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *Reciprocità...*, nn. 138-139.

⁸ Por. *Tamże*, n. 140.

i Kościołem (Ef 5,32). Małżeństwo jawi się jako sakrament wiary, w którym działa skutecznie zarówno Jezus, jak i Duch Święty⁹.

W dokumencie podkreśla się następnie, że obecność wiary i łaski sakramentalnej skłaniają małżonków do urzeczywistniania własnych dóbr małżeństwa: potomstwa, wierności i nierozzerwalności, co zaakcentowano w Konstytucji duszpasterskiej *Gaudium et spes* (nn. 48-49) Soboru Watykańskiego II. Przez wiarę małżonkowie usiłują urzeczywistnić w swoim życiu małżeńskim i rodzinnym maksymę, według której „więcej szczęścia jest w dawaniu aniżeli w braniu” (Dz 20,35). Aktywna wiara obojga małżonków prowadzi do zrozumienia, że Bóg jako twórca małżeństwa, „obdarzył je różnymi dobrami i celami” (*Gaudium et spes*, n. 48), którymi małżonkowie chrześcijańscy usiłują żyć i odkrywać je. W konsekwencji żywa wiara pielęgnowana we wspólnocie małżeńskiej przyczynia się do ograniczenia tendencji egocentrycznych lub indywidualizmu, mimo presji środowiska i współczesnej kultury¹⁰.

2. Kwestia wątpliwa: przymiot sakramentalny małżeństwa „ochrzczonych niewierzących”

W uwagach wstępnych autorzy dokumentu określają małżeństwo jako rzeczywistość naturalną, która poprzez chrzest zostaje podniesiona do znaku nadprzyrodzonego. Stosownie do kan. 1055 § 1 KPK/83, „przymierze małżeńskie, przez które mężczyzna i kobieta tworzą ze sobą wspólnotę całego życia, skierowaną ze swej natury do dobra małżonków oraz do zrodzenia i wychowania potomstwa, zostało pomiędzy ochrzczonymi podniesione przez Chrystusa Pana do godności sakramentu”. Według doktryny teologicznej i obowiązującej praktyki kanonicznej, każda ważnie zawarta umowa małżeńska

⁹ Por. *Tamże*, n. 141.

¹⁰ Por. *Tamże*, n. 142; Zob. D. SALVATORI, *Mancanza di fede e nullità del matrimonio: Confronto tra il documento della Commissione Teologica Internazionale del marzo 2020 e la consolidata giurisprudenza del Tribunale della Rota Romana*, *Periodica* 110 (2021) z. 2, s. 184-185.

między ochrzczonymi jest – tym samym – sakramentem (kan. 1055 § 2 KPK/83), również w sytuacji braku wiary u kontrahentów. Mówiąc inaczej, w przypadku ochrzczonych ma miejsce nierozdzielność między ważną umową małżeńską, odpowiadającą porządkowi naturalnemu małżeństwa i sakramentem¹¹.

Autorzy dokumentu stawiają pytanie: Czy tego rodzaju doktryna powinna być aplikowana również do związku małżeńskiego między ochrzczonymi, lecz niewierzącymi? Odpowiadają, że w tej delikatnej materii „wzajemność” między wiarą i sakramentem wydaje się poddana dyskusji. W celu ustosunkowania się do tej kwestii w sposób właściwy – uważają – należy dokładnie wyjaśnić stan kwestii oraz rozwiązania¹².

Gdy chodzi o zwrot „ochrzczeni niewierzący”, to należy rozumieć osoby, wyjaśnia Komisja, u których nie ma żadnego znaku obecności natury dialogowej wiary, właściwej odpowiedzi osobistej wierzącego na działanie sakramentalne Boga Trójjedynego. Kategoria ta obejmuje dwa typy osób. Są więc osoby, które otrzymały chrzest w dzieciństwie, lecz później, z jakiegokolwiek motywu, nie doszły do osobistego aktu wiary, która obejmuje ich rozumienie i ich wolę. Chodzi o przypadek spotykany bardzo często w krajach tradycyjnie chrześcijańskich, w których dechrystianizacja społeczeństwa na szeroką skalę łączy się z dużym zaniedbaniem wychowania w wierze. Nie brak także osób ochrzczonych, które świadomie zaprzeczają wierze w sposób wyraźny i nie uważają się za wierzących katolików ani chrześcijan. Niejednokrotnie dokonują nawet aktu formalnego porzucenia wiary katolickiej i odejścia od Kościoła, bez tego, by ten akt formalnego odstąpienia od Kościoła katolickiego znajdował swoją motywację w przystąpieniu do innego kościoła, wspólnoty czy wyznania chrześcijańskiego. W obu przypadkach nie dostrzega się obecności „dyspozycji do wierzenia”¹³.

¹¹ Por. *Tamże*, n. 143.

¹² Por. *Tamże*.

¹³ *Tamże*, n. 144: „[*Battezzati non credenti*]. Per «battezzati non credenti» intendiamo quelle persone nelle quali non vi è alcun segno della presenza della natura dialogica della fede, propria della risposta personale del credente all’interlocuzione sacramentale del Dio trinitario, come abbiamo spiegato nel secondo capitolo. Questa

Pojawia się jednak, czytamy w dokumencie, następujące pytanie: Jeśli dwie osoby „ochrzczone niewierzące” niezwiązane małżeństwem, odmiennej płci i należące do jednej z opisanych wyżej grup, zostają połączone w małżeństwie przez celebrację sakramentalną albo jakąś inną ważną formę związku, czy ma wówczas miejsce sakrament¹⁴? Kwestia ta jest przedmiotem debaty, która zaowocowała bogatą literaturą. Jej rozwiązanie nie jest jasne, w grę wchodzi bowiem jednocześnie różne elementy o dużym znaczeniu¹⁵.

Mając na uwadze ową złożoność problematyki, autorzy dokumentu dokonują (w nn. 146-165) analizy niektórych znaczących wątków w ich rozwoju w minionych latach: w nauczaniu ostatnich papieży oraz w ujęciu oficjalnych instancji kościelnych, w celu odpowiedzialnego naświetlenia elementów owej kwestii.

categoria comprende due tipi di persone. Quelle persone che hanno ricevuto il battesimo durante l'infanzia, ma successivamente, per qualsivoglia motivo, non sono giunte a compiere un atto personale di fede che coinvolgesse la loro comprensione e la loro volontà. Si tratta di un caso molto frequente nei paesi tradizionalmente cristiani, dove una scristianizzazione molto ampia della società si accompagna ad una grande trascuratezza nell'educazione alla fede. Ci riferiamo anche a quelle persone battezzate che rinnegano consapevolmente la fede in modo esplicito e non si considerano credenti cattolici né cristiani. Talvolta compiono persino un atto formale di abbandono della fede cattolica e di separazione dalla Chiesa, senza che questo atto di abbandono formale della Chiesa cattolica trovi la sua motivazione nell'ingresso in un'altra chiesa, comunità o confessione cristiana. In entrambi i casi non si percepisce la presenza di una «disposizione a credere»»; Zob. COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *La dottrina cattolica sul sacramento del matrimonio...*, § 2.3.

¹⁴ Por. COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *Reciprocità...*, n. 145: „[Formulazione preliminare della domanda]. Pertanto, la domanda che si pone è: se due «battezzati non credenti», non sposati di diverso sesso appartenenti ad una delle due tipologie descritte, sono uniti in matrimonio da una celebrazione sacramentale o da qualche altra valida forma di unione, ha luogo un sacramento?»

¹⁵ Por. *Tamże*.

2.1. Nauczanie ostatnich papieży i innych instancji kościelnych

Punktem wyjścia dla Międzynarodowej Komisji Teologicznej jest jej wcześniejszy, powołany już wyżej dokument: *La dottrina cattolica sul sacramento del matrimonio* z 1977 roku¹⁶. Przypomniano więc tylko niektóre ważniejsze tezy tej enuncjacji: zachodzi wzajemna relacja między nierozzerwalnością i sakramentalnością małżeństwa; w sakramencie małżeństwa źródłem łaski jest Jezus Chrystus, nie zaś wiara kontrahentów, co nie oznacza jednak, że w sakramencie małżeństwa łaska jest udzielana poza wiarą i bez żadnej wiary nupturientów (wiara byłaby przyczyną „dyspozycyjną” dla owocności, nie zaś ważności związku). Zwrócono uwagę, że w tymże dokumencie kwestia „ochrzczonych niewierzących” została ukazana jako nowy problem teologiczny i poważny dylemat duszpasterski, przede wszystkim, gdy wyraźnie ma miejsce brak lub odrzucenie wiary. Intencja tego, co „czyni Chrystus i Kościół” stanowi w teźże enuncjacji warunek minimalny, konieczny do tego, by miał miejsce rzeczywisty akt ludzki na płaszczyźnie rzeczywistości sakramentalnej. Zaznaczono tam, że nie należy mylić problemu intencji z problemem dotyczącym wiary osobistej kontrahentów, choć niemożliwe jest ich całkowite oddzielenie. Dodano, że w ostatecznej analizie prawdziwa intencja rodzi się i karmi żywą wiarą. W sytuacji, w której brak jest jakiegokolwiek śladu wiary jako takiej (w znaczeniu terminu „przekonanie”, dyspozycja do wierzenia) ani jakiegokolwiek pragnienia łaski i zbawienia, powstaje problem, czy wspomniana intencja ogólna i prawdziwie sakramentalna jest obecna lub nie, i czy małżeństwo jest zawarte ważnie czy nie. Wiara osobista kontrahentów, jak powiedziano, nie stanowi o sakramentalności małżeństwa, lecz brak wiary osobistej podważa ważność tego związku. Przypomniano następnie, że według ówczesnego sekretarza Komisji (mons. Ph. Delhayet’a) klucz problemu tkwi w intencji czynienia tego, co czyni Kościół w ofiarowaniu permanentnego sakramentu, który niesie ze sobą nierozzerwalność,

¹⁶ Por. *Tamże*, s. 146.

wierność i płodność¹⁷. Wreszcie stwierdzono, że dokument Komisji z 1977 roku uznaje nierozdzielność umowy i sakramentu (dla Kościoła, w rzeczywistości, między dwiema osobami ochrzczonymi nie istnieje małżeństwo naturalne oddzielone od sakramentu, lecz jedynie małżeństwo naturalne podniesione do godności sakramentu)¹⁸.

Z kolei autorzy dokumentu *Reciprocità tra fede e sacramenti nell'economia sacramentale* przedstawiają syntetycznie nauczanie (w interesującej nas kwestii) ostatnich papieży (nn. 151-167).

Rozpoczynając od Magisterium Jana Pawła II, Komisja zauważa, że w okresie jego pontyfikatu temat małżeństwa „ochrzczonych niewierzących” oraz konieczność wiary w relacji do sakramentu małżeństwa pojawiał się bardzo często. Propozycja zatwierdzona przez V Zgromadzenie Ogólne Synodu Biskupów z 1980 roku poświęcona rodzinie głosiła, iż należy bardziej dogłębnie przebadać, czy twierdzenie, według którego małżeństwo ważne między ochrzczonymi jest zawsze sakramentem, odnosi się również do tych, którzy utracili wiarę¹⁹.

Przywołano następnie Adhortację apostolską *Familiaris consortio*, w której Papież Polak potwierdził, iż akt małżeński jest wewnętrznie określony przez rzeczywistość nadprzyrodzoną, do której należą nieodwołalnie ochrzczeni, poza faktem, że mają oni wyraźną świadomość takiej rzeczywistości²⁰. Wymowne jest także stwierdzenie tejże Adhortacji, iż chęć ustalenia ostatecznych kryteriów dopuszczania do zawarcia małżeństwa w Kościele, która brałyby pod uwagę stopień wiary nupturientów, zawiera w sobie, mimo wszystko, wielkie niebezpieczeństwa (ryzyko bezpodstawnych sądów i wywoływania wątpliwości co do ważności małżeństw już zawartych oraz nowego, bezpodstawnego niepokojenia sumień małżonków czy kwestionowa-

¹⁷ Por. COMISIÓN TEOLÓGICA INTERNACIONAL, *Documentos 1969-1996*, C. Pozo (red.), Madrid 1998, s. 195.

¹⁸ Por. COMMISSIONE TEOLÓGICA INTERNAZIONALE, *Reciprocità...*, nn. 147-150.

¹⁹ Por. *Tamże*, n. 151; W. Góralski, *Godność sakramentalna małżeństwa ochrzczonych...*, s. 67-68.

²⁰ Por. IOANNES PAULUS II, Adhortatio Apostolica *Familiaris consortio*, 22.11.1981, AAS 74 (1982), s. 93-96 i 163-165.

nia ważności sakramentalnej wielu małżeństw braci odłączonych od pełnej wspólnoty z Kościołem)²¹.

Międzynarodowa Komisja Teologiczna przypominała fragment *Familiaris consortio*, w którym Ojciec święty stwierdza, iż w przypadku, w którym nupturienci wyraźnie i formalnie dają do zrozumienia, że odrzucają to, co Kościół chce dopełnić sprawując obrzęd małżeństwa ochrzczonych, duszpasterz nie może ich dopuścić do obrzędu²². Komentując to stwierdzenie, wymieniona Komisja dodaje, iż tego rodzaju decyzja duszpasterza podyktowana jest tym, że w takim przypadku nie byłoby prawdziwego sakramentu. Mówiąc inaczej, Jan Paweł II wymaga minimum, nawet jeśli miałyby miejsce jedynie brak wyraźnego i formalnego odrzucenia tego, co daje Kościół. Tym samym więc odrzuca również to, co można by określić mianem absolutnego automatyzmu sakramentalnego²³.

W dalszym ciągu autorzy dokumentu *Reciprocità* przywołują alokucję Jana Pawła II do Roty Rzymskiej z dnia 30 stycznia 2003 roku, w której jasno przestrzegł przed uznawaniem istnienia dwóch typów małżeństwa: naturalnego i nadprzyrodzonego²⁴. Opinię tę następcą Jana Pawła I wyraził już w przemówieniu do Roty Rzymskiej z 1 lutego 2001 roku podkreślając, że wiara nie powinna być wymagana jako warunek minimalny, co byłoby sprzeczne z tradycją; przesłanianie naturalnego charakteru małżeństwa i sprowadzanie go wyłącznie do zwykłego subiektywnego doświadczenia prowadzi pośrednio do zanegowania jego sakramentalności²⁵.

Podczas prac nad rewizją Kodeksu prawa kanonicznego z 1917 roku szeroko dyskutowano w kwestii nierozdzielności między

²¹ Por. *Tamże*, n. 68, s. 165.

²² Por. *Tamże*.

²³ Por. COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *Reciprocità...*, n. 153.

²⁴ Por. GIOVANNI PAOLO II, *Discorso al Tribunale della Rota Romana*, 30.01.2003, AAS 95 (2003), s. 397; W. GÓRALSKI, *Godność sakramentalna małżeństwa ochrzczonych...*, s. 71-72.

²⁵ Por. GIOVANNI PAOLO II, *Discorso al Tribunale della Rota Romana*, 1.02.2001, AAS 93 (2001), s. 363; W. GÓRALSKI, *Godność sakramentalna małżeństwa ochrzczonych...*, s. 69-71.

rzeczywistością naturalną małżeństwa i małżeństwem sakramentalnym jako rzeczywistością zbawczą. Zaowocowało to sformułowaniem kan. 1055 § 2 KPK/83²⁶.

W omawianym dokumencie odwołano się następnie do orzecznictwa Roty Rzymskiej, w którym od pewnego czasu przyjmuje się, że brak wiary może wpływać na intencję zawarcia małżeństwa naturalnego²⁷. Przypomniano też, że XI Zgromadzenie Generalne Synodu Biskupów z 2005 roku, obradujące za pontyfikatu Benedykta XVI, poświęcone Eucharystii, w odpowiedzi na kwestię osób rozwiedzionych i żyjących w nowych związkach wyraziło życzenie, by podejmować wszelkie możliwe starania, które by zapewniły charakter pastoralny, obecność i właściwą i staranną troskę trybunałów kościelnych – w odniesieniu do spraw o stwierdzenie nieważności małżeństwa – o dalsze pogłębianie istotnych elementów wymaganych do ważności małżeństwa, mając m.in. na uwadze problemy wynikające z kontekstu poważnych zmian w sferze antropologii współczesnych czasów, z powodu których wierni są wystawieni na próbę, szczególnie z braku solidnej formacji chrześcijańskiej²⁸.

W dalszym ciągu przytacza się wypowiedzi Benedykta XVI, który jeszcze jako prefekt Kongregacji Nauki Wiary, w 1997 roku, jasno twierdził, że należy podkreślać, że wszelkie małżeństwo między ochrzczonymi jest *ipso facto* małżeństwem sakramentalnym, jak to stwierdza kan. 1055 § 2 KPK/83. Przyszły papież akcentował, iż do istoty sakramentu należy wiara; pozostaje zaś do wyjaśnienia kwestia prawna dotycząca określenia oczywistości braku wiary, którego skutkiem byłoby niezrealizowanie się sakramentu²⁹. O pogłębienie

²⁶ Por. COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *Reciprocità...*, n. 154.

²⁷ Por. *Tamże*, n. 155; Zob. Dec. c. STANKIEWICZ z 19.04.1991, RRD 83 (1991), s. 280-290.

²⁸ Por. COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *Reciprocità...*, n. 156.

²⁹ Por. *Tamże*, n. 157; J. RATZINGER, *Introduzione*, w: CONGREGAZIONE DELLA DOTTRINA DELLA FEDE, *Sulla pastorale dei divorziati risposati (Documenti e Studi 17)*, Città del Vaticano 1998, s. 27-28.

tej kwestii apelował jako papież w 2005 roku w przemówieniu do kapłanów³⁰.

Przypomniano też alokucję Benedykta XVI wygłoszoną do Roty Rzymskiej w 2013 roku, w której powtórzył za dokumentem Międzynarodowej Komisji Teologicznej z 1977 roku, że „nierozzerwalny pakt między mężczyzną i kobietą nie wymaga do uzyskania sakramentalności osobistej wiary nupturientów. Tym, czego się wymaga jako minimalnego warunku koniecznego, jest intencja czynienia tego, co czyni Kościół. Lecz jeśli czymś ważnym jest to, by nie mylić problemu intencji z problemem osobistej wiary kontrahentów, to jednak nie jest możliwe całkowite ich oddzielenie”³¹.

Ów brak wiary, jak przyjmuje wymieniony Biskup Rzymski, nie oznacza jednak automatycznie niemożliwości zawarcia małżeństwa naturalnego: „Wiara w Boga podtrzymana przez łaskę Bożą, jest więc bardzo ważnym elementem dla życia i wzajemnego oddania się oraz wierności małżeńskiej. Nie oznacza to, że wierność, podobnie jak inne przymioty, nie są możliwe w małżeństwie naturalnym, zawartym między nieochrzczonymi. W rzeczywistości nie jest ono pozbawione dóbr, które pochodzą od Boga Stwórcy i tkwią w sposób zapoczątkowany w miłości małżeńskiej, która łączy Chrystusa z Kościołem. Na pewno jednak zamknięcie się na Boga lub odrzucenie wymiaru sakralnego unii małżeńskiej i jej waloru w porządku łaski czyni czymś trudnym konkretne zrealizowanie najbardziej wzniosłego modelu małżeństwa rozumianego przez Kościół według zamysłu Bożego. Taka postawa może zagrozić samej ważności paktu małżeńskiego, gdy – jak to przyjmuje utrwalone orzecznictwo Roty Rzymskiej – wyraża się w odrzuceniu zasady samego obowiązk

³⁰ Por. COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *Reciprocità...*, n. 157; BENEDETTO XVI, *Discorso ai sacerdoti della diocesi di Aosta*, 25.07.2005, AAS 97 (2005), s. 856.

³¹ COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *Reciprocità...*, n. 158-159; TAŻ, *La dottrina cattolica sul sacramento del matrimonio...*, § 2.3; BENEDETTO XVI, *Discorso al Tribunale della Rota Romana*, 26.01.2013, AAS 105 (2013), s. 168-172.

małżeńskiego wierności albo innych elementów lub przymiotów istotnych małżeństwa”³².

Jak zauważają autorzy dokumentu, Benedykt XVI wskazał, w jaki sposób wiara jest znaczącą podstawą dla dobra małżonków: dynamizm wiary sprawia, że osobista, szczerza ich odpowiedź na orędzie zbawcze włącza wierzącego w „obieg” miłości Boga, ponieważ prawda i miłość są nierozdzielne. Nie należy wykluczać, iż mogą być przypadki, w których właśnie na skutek braku wiary dobro małżonków zostaje wystawione na próbę, tj. wykluczone ze zgody małżeńskiej. W ten sposób brak wiary może, choć niekoniecznie, „zranić” również dobra małżeństwa, ponieważ odniesienie do porządku naturalnego zamierzonego przez Boga jest związane z umową małżeńską³³.

Odnosząc się z kolei do nauczania papieża Franciszka, Międzynarodowa Komisja Teologiczna przypomina, że III Zgromadzenie Generalne Nadzwyczajne Synodu Biskupów z 2014 roku zwróciło uwagę na

³² BENEDETTO XVI, *Discorso al Tribunale della Rota Romana* (26.01.2013), s. 171: „La fede in Dio, sostenuta dalla grazia divina, è dunque un elemento molto importante per vivere la mutua dedizione e la fedeltà coniugale (*Catechesi all’Udienza generale* [8 giugno 2011]: *Insegnamenti VIII/I* [2011], p. 792-793). Non s’intende con ciò affermare che la fedeltà, come le altre proprietà, non siano possibili nel matrimonio naturale, contratto tra non battezzati. Esso, infatti, non è privo dei beni che «provengono da Dio Creatore e si inseriscono in modo incoativo nell’amore sponsale che unisce Cristo e la Chiesa» (Commissione Teologica Internazionale, *La dottrina cattolica sul sacramento del matrimonio* [1977], 3.4: *Documenti 1969-2004*, vol. 13, Bologna 2006, p. 147). Certamente, però, la chiusura a Dio o il rifiuto della dimensione sacra dell’unione coniugale e del suo valore nell’ordine della grazia rende ardua l’incarnazione concreta del modello altissimo di matrimonio concepito dalla Chiesa secondo il disegno di Dio, potendo giungere a minare la validità stessa del patto qualora, come assume la consolidata giurisprudenza di codesto Tribunale, si traduca in un rifiuto di principio dello stesso obbligo coniugale di fedeltà ovvero degli altri elementi o proprietà essenziali del matrimonio”;

³³ Por. COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *Reciprocità...*, n. 161.

konieczność pogłębienia kwestii relacji między wiarą i sakramentem małżeństwa. Natomiast w Adhortacji apostołskiej *Amoris laetitia*, we wprowadzeniu, znalazła się wzmianka o tym, że istnieje potrzeba dalszej refleksji nad działaniem Bożym w obrzędzie małżeńskim³⁴.

W przemówieniu do Roty Rzymskiej z 2015 roku Ojciec święty odniósł się do możliwych wad zgody małżeńskiej, które mogą wpłynąć na jej ważność podkreślając, że może się to zdarzyć zarówno bezpośrednio: z powodu braku ważnej intencji, jak i na skutek błędu determinującego wolę co do godności sakramentalnej małżeństwa (kan. 1099 KPK/83), spowodowanego brakiem znajomości treści wiary³⁵. Natomiast w Motu proprio *Mitis Iudex* Papież stwierdza, że wśród okoliczności, które mogą być podstawą do zastosowania *processus brevior coram Episcopo* jest m.in. brak wiary, który może spowodować symulację zgody małżeńskiej lub błąd determinujący wolę³⁶.

Z kolei, w alocucji skierowanej do Roty Rzymskiej w 2016 roku Benedykt wspominał, że dobrze jest potwierdzić z jasnością, iż przymiot wiary jest warunkiem istotnym zgody małżeńskiej, która – według stałej doktryny – może być zagrożona jedynie na płaszczyźnie naturalnej (zob. kan. 1055 § 1-2 KPK/83)³⁷. Dodał, że „braki formacji w wierze, a także błąd co do jedności, nierozzerwalności i godności sakramentalnej małżeństwa obarczają wadą zgodę małżeńską jedynie wtedy, gdy determinują wolę (por. kan. 1099 KPK/83). Właśnie

³⁴ Por. FRANCESCO, Adhortatio Apostolica *Amoris Laetitia*, 19.03.2016, AAS 108 (2016), s. 311.

³⁵ Por. FRANCESCO, *Discorso al Tribunale della Rota Romana*, 26.01.2013, AAS 107 (2015), s. 182-183; COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *Reciprocità...*, n. 162-163.

³⁶ Por. FRANCESCO, Litterae Apostolicae Motu proprio datae *Mitis Iudex Dominus Iesus*, 15.08.2015, *Ratio procedendi in causis ad matrimonii nullitate declarandam*, art. 24 § 1, AAS 107 (2015), s. 969; COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *Reciprocità...*, n. 164.

³⁷ Por. FRANCESCO, *Discorso al Tribunale della Rota Romana*, 22.01.2016, AAS 108 (2016), s.138; COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *Reciprocità...*, n. 165.

dlatego błędy, które dotyczą sakramentalności małżeństwa, powinny być oceniane z wielką uwagą³⁸.

2.2. W poszukiwaniu równowagi interpretacyjnej

Po zaprezentowaniu tej dość szerokiej panoramy dotyczącej nauczania ostatnich papieży oraz oficjalnych instancji kościelnych w omawianej kwestii, autorzy *Reciprocità* stwierdzają, że wydaje się czymś jasnym, że kwestia ta nie została całkowicie rozwiązana, jakkolwiek została ukierunkowana. Poszukując pewnej równowagi interpretacyjnej i usiłując dokonać systematyzacji, wskazują następujące aspekty, które wchodzi w grę, gdy chodzi o „współzależność i dynamiczne napięcie”:

- a. Jak w odniesieniu do wszystkich sakramentów, tak i w małżeństwie ma miejsce przekazanie łaski Chrystusa. Łaska ta nie zależy od wiary szafarzy, którymi według tradycji łacińskiej są kontrahenci, lecz jest darem Chrystusa, który jest aktywnie obecny w pakcie małżeńskim, oraz [darem – W.G.] Ducha³⁹.
- b. Nie może być sakramentu bez wiary. Rodzaj automatyzmu sakramentalnego negowałby naturę dialogiczną ekonomii sakramentalnej, która opiera się na wewnętrznym powiązaniu między wiarą i sakramentami (por. rozdz. 2). Dlatego, aby zaistniał sakrament, w przypadku małżeństwa między «ochrzczonymi niewierzącymi», powinna istnieć pewna wiara aktywna, niezależnie od

³⁸ FRANCESCO, *Discorso al Tribunale della Rota Romana*, 22.01.2016, AAS 108 (2016), s. 138: „Le mancanze della formazione nella fede e anche l'errore circa l'unità, l'indissolubilità e la dignità sacramentale del matrimonio viziano il consenso matrimoniale soltanto se determinano la volontà (cf. CIC, can. 1099). Proprio per questo gli errori che riguardano la sacramentalità del matrimonio devono essere valutati molto attentamente”; COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *Reciprocità...*, n. 165.

³⁹ Por. *Tamże*, n. 166: „a) Come in tutti i sacramenti, nel matrimonio c'è una trasmissione della grazia di Cristo. Questa grazia non è dovuta alla fede dei ministri, che secondo la tradizione latina sono i contraenti, ma è dono di Cristo, che è attivamente presente nel patto coniugale, e dello Spirito”.

- trudności w pozytywnym jej określeniu, zarówno u małżonków, jak i w przypisaniu jej w swojej całości matce Kościołowi⁴⁰.
- c. Trudność praktyczna zweryfikowania braku wiary u małżonków jest problemem trudnym i złożonym z punktu widzenia duszpasterskiego (por. n. 61). Jednak do teologii należy wyjaśnienie dogmatyczne tej kwestii, tak centralnej dla właściwego zrozumienia sakramentu małżeństwa⁴¹.
- d. Chrzest, ważnie przyjęty, nieodwołalnie wszczepia ochrzczonego do ekonomii sakramentalnej, wyciskając «charakter» (por. n. 65). Jego rzeczywistość osobowa, poza swoimi aktami świadomymi rozumienia i woli, właściwymi wierze, została już naznaczona przez tę przynależność, bez tego, by grzech lub brak wiary, nieukształtowanej lub ukształtowanej, mógł zmasać lub anulować to, co przyniósł nieodwołalny dar Chrystusa⁴².
- e. Doktryna katolicka bardziej ugruntowana utrzymuje nierozdzielność umowy i sakramentu (por. n. 155). Pozostaje w zawieszeniu definitywne wyjaśnienie tego aspektu. Rozdzielenie między umową i sakramentem miałyby bezpośredni wpływ na poruszaną kwestię. Zważywszy na stan aktualny doktryny katolickiej wydaje się czymś właściwym opowiedzieć się za opinią,

⁴⁰ Por. *Tamże*: „b) Non ci può essere sacramento senza fede. Una sorta di automatismo sacramentale negherebbe la natura dialogica dell'economia sacramentale, che si basa sull'intima connessione tra fede e sacramenti (cf. cap. 2). Pertanto, affinché ci sia un sacramento, nel caso del matrimonio tra «battezzati non credenti», ci deve essere una certa fede attiva, indipendentemente dalla difficoltà nel determinarla positivamente, sia nei coniugi sia attribuendola nella sua totalità alla madre Chiesa”.

⁴¹ Por. *Tamże*: „c) La difficoltà pratica di verificare l'assenza di fede nei coniugi è un problema arduo e complesso dal punto di vista pastorale (cf. § 61). Tuttavia, spetta alla teologia chiarire dogmaticamente questo punto così centrale per un'accurata comprensione del sacramento del matrimonio”.

⁴² Por. *Tamże*: „d) Il battesimo, validamente ricevuto, ha innestato irrevocabilmente il battezzato nell'economia sacramentale, imprimendo il “carattere” (cf. § 65). La sua realtà personale, al di là dei suoi atti coscienti di comprensione e volontà, propri della fede, è già segnata da questa appartenenza, senza che il peccato o l'assenza di una fede, informale o matura, possa cancellare o annullare ciò che ha prodotto il dono irrevocabile di Cristo”.

dzisiaj bardziej powszechną, co do nierozdzielności umowy i sakramentu⁴³.

- f. Wiara małżonków jest decydująca, gdy chodzi o owocność sakramentu (por. n. 68). Ważność, a z nią sakramentalność, zależy od istnienia prawdziwego węzła małżeńskiego: małżeństwa naturalnego⁴⁴.
- g. Minimum niezbędne, by zaistniał sakrament, tkwi w intencji zawarcia prawdziwego małżeństwa naturalnego (por. n. 154)⁴⁵.
- h. W przypadku sakramentu małżeństwa nie można utożsamiać wiary z intencją, lecz jednocześnie nie mogą być całkowicie oddzielone od siebie (por. nn. 149 i 158). Podczas gdy jest jasne, że prawda sakramentalna małżeństwa zależy od intencji i że wiara wpływa na intencję, to nie jest wszystko jasne, jak i do jakiego stopnia brak wiary wpływa na intencję⁴⁶.

Ostatni z wymienionych punktów Międzynarodowa Komisja Teologiczna proponuje pogłębić w stosunku do przypadku „ochrzczonych niewierzących”, który został opisany (por. n. 144); chodzi

⁴³ Por. *Tamże*: „e) La dottrina cattolica più consolidata sostiene l’inseparabilità tra contratto e sacramento (cf. § 155). Rimane in sospenso un chiarimento definitivo su questo aspetto. La separazione tra contratto e sacramento avrebbe un impatto diretto sulla questione che stiamo affrontando. Dato lo stato attuale della dottrina cattolica, parrebbe opportuno aderire all’opinione, oggi più comune, circa l’inseparabilità tra contratto e sacramento”.

⁴⁴ Por. *Tamże*: „f) La fede degli sposi è determinante per la fruttuosità del sacramento (cf. § 68). La validità, e con essa la sacramentalità, dipende dall’esistenza di un vero vincolo matrimoniale: un matrimonio naturale”.

⁴⁵ Por. *Tamże*: „g) Il minimo indispensabile affinché ci sia un sacramento risiede nell’intenzione di contrarre un vero matrimonio naturale (cf. § 154)”.

⁴⁶ Por. *Tamże*: „h) Nel caso del sacramento del matrimonio, non si può identificare la fede con l’intenzione, ma non possono essere neppure completamente separate (cf. §§ 149 e 158). Mentre è chiaro che la verità sacramentale del matrimonio dipende dall’intenzione e che la fede influisce sull’intenzione, non è del tutto chiaro come e fino a che punto la mancanza di fede influenzi l’intenzione” Zob. M. GAS-AIXENDRI, *Possono i non credenti celebrare un valido matrimonio sacramentale. Considerazioni a margine del documento della Commissione Teologica Internazionale sulla reciprocità tra fede e sacramenti*, *Ius Canonicum* 32 (2020) nr 2, s. 677-678.

o aspekt, który pozostaje w relacji do „wzajemności” między wiarą i sakramentami.

2.3. Relacja wiara – intencja

W odpowiedzi na problem relacji wiary i sakramentu w odniesieniu do małżeństwa autorzy dokumentu wskazują pięć możliwych dróg alternatywnych:

- a. Pierwszą możliwością może być obrona automatyzmu sakramentalnego absolutnego: akt chrztu implikowałby to, niezależnie od wiary małżonków, że umowa małżeńska byłaby wyniesiona *ipso facto* do rzeczywistości nadprzyrodzonej sakramentu. Rozwiązanie kontrastuje z naturą dialogiczną ekonomii sakramentalnej, co – zgodnie z tym, co wyjaśniono – odrzuca się⁴⁷.
- b. Druga możliwość dotyczyłaby obrony rozdzielania umowy i sakramentu. Podczas gdy jest prawdą, że tożsamość między umową i sakramentem nie została określona oficjalnie, to dla teologicznego uznania tej rozdzielności byłoby konieczne przedstawienie argumentacji szczególnie przekonującej⁴⁸.
- c. Trzecia opcja oznaczałaby znaczenie obecności wiary kościelnej, mimo braku wiary osobowej kontrahentów. Ta pierwsza uzupełniałaby brak wiary osobowej. Tego rodzaju zapatrywanie rodzi pewne trudności: z jednej strony istota sakramentu tkwi w zgodzie małżeńskiej stron. Na tej podstawie Kościół może

⁴⁷ Por. COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *Reciprocità...*, n. 167: „a) In primo luogo, si potrebbe difendere un automatismo sacramentale assoluto. L'atto del battesimo implicherebbe, indipendentemente dalla fede degli sposi, che il contratto di matrimonio sia elevato *eo ipso* alla realtà soprannaturale del sacramento. Questa soluzione si scontra con la natura dialogica dell'economia sacramentale, che abbiamo ragionevolmente esposto, e quindi la scartiamo”.

⁴⁸ Por. *Tamże*: „b) Una seconda possibilità sarebbe quella di difendere la separazione tra contratto e sacramento. Mentre è vero che l'identità tra contratto e sacramento non è stata definita ufficialmente, per considerare teologicamente certa questa separazione sarebbe necessario, a riguardo, apportare una specifica argomentazione convincente”.

stawiać pewne wymogi formalne do ważności tejsze zgody, co ma miejsce aktualnie i co jest owocem długiej historii. Z drugiej strony, podczas badań nad naturą dialogiczną ekonomii sakramentalnej (rozdz. 2) ukazano, jak wiara kościelna uprzedza i towarzyszy wierze osobistej, lecz całkowicie jej nie zastępuje. Przypisywanie sakramentalności małżeństwa wyłącznie wierze kościelnej oznaczałoby negację natury międzyosobowej ekonomii sakramentalnej⁴⁹.

- d. Czwarta ewentalność opiera się na przypisywaniu sakramentalności skuteczności związanej z „charakterem” wyciskanym przez chrzest (*habitus fidei*). „Charakter” ten pozostaje w relacji z nieodwołalnością daru Chrystusa; implikuje „usytuowanie” w rzeczywistości sakramentalnej ekonomii, uzdalnia też do dialogicznego urzeczywistniania sakramentalności, bez zakładania *per se* jej aktywnej realizacji. Ów *habitus* jest jednak tylko dyspozycją do działania, nie jest natomiast ani czynem, ani akcją. Dlatego doktryna ta nie byłaby kompatybilna ze „wzajemnością” między wiarą i sakramentami, gdyż brak jest odpowiedzi dialogowej natury osobistej. W ten sposób z wyciśnięciem „charakteru” i nabyciem *habitus* potwierdza się, z całą pewnością, sakramentalne „wypowiedzenie się” ze strony Boga, lecz brak jest odpowiedzi dialogicznej o charakterze osobowym ze strony

⁴⁹ Por. *Tamże*: „c) Una terza opzione farebbe valere la presenza della fede ecclesiale, nonostante l'assenza di una fede personale dei contraenti. La fede ecclesiale supplirebbe la mancanza di una fede personale da parte dei contraenti. Questa opzione, tuttavia, presenta anche le sue difficoltà. Da un lato, l'essenza del sacramento consiste nel consenso tra gli sposi. Su questa base, la Chiesa può esigere alcuni requisiti formali per la sua validità, come infatti accade oggi, quale frutto di una lunga storia. Dall'altro, durante l'indagine riguardo la natura dialogica dell'economia sacramentale (cap. 2), abbiamo mostrato come la fede ecclesiale preceda e accompagni la fede personale, ma non la sostituisce mai completamente. Attribuire la sacramentalità del matrimonio esclusivamente alla fede ecclesiale significherebbe negare la natura interpersonale dell'economia sacramentale”.

podmiotu wyposażonego w łaskę, który jednak pozostał zdolny do dania takiej odpowiedzi⁵⁰.

- e. Piąta opcja obraca się wokół kwestii intencji, usiłując wyjaśnić, jak i w jakiej mierze brak wiary u kontrahentów wpływa na tę intencję w małżeństwie (czynienia tego, co czyni Kościół), wymaganą w odniesieniu do każdego sakramentu. W przypadku małżeństwa sakramentalnego, mając na uwadze preegzystencję małżeństwa jako instytucji naturalnej, wymaga się od kontrahentów (jako szafarzy sakramentu małżeństwa) przynajmniej intencji realizowania małżeństwa na płaszczyźnie naturalnej, tj. intencji, która mieści w sobie nierozzerwalność, wierność i skierowanie małżeństwa ku dobru małżonków i ku dobru potomstwa⁵¹.

⁵⁰ Por. *Tamże*: „d) Una quarta possibilità risiede nell’attribuire la sacramentalità all’efficacia legata al «carattere» impresso con il battesimo. Il «carattere» è in relazione con l’irrevocabilità del dono di Cristo. Implica l’inserimento nella realtà sacramentale dell’economia. Abilita all’esercizio dialogico della sacramentalità, senza supporre di per sé un esercizio attivo della stessa. *L’habitus*, legato al «carattere», è una disposizione ad agire; non è né una prestazione né un’azione. Richiede che sia esercitato da un potere, come per esempio la volontà. Così, con l’impressione del «carattere» e l’acquisizione dell’abito, si afferma, con ogni certezza, l’interlocuzione sacramentale da parte di Dio, ma manca la risposta dialogica di carattere personale da parte del soggetto rivestito dalla grazia, che è rimasto, tuttavia, capace di attuare tale risposta”. W niektórych orzeczeniach Roty Rzymskiej dostrzega się argumentację na rzecz owej opcji. Tak np. w wyroku c. McKay z 15.10.2011 roku czytamy: „Fides ergo in casu ut matrimonium sacramentale valide contrahi possit necessaria habetur quae est illa vi baptismatis in animam infantis iam infusa est et in eadem opere gratiae baptismatis radicata, sed ut habitus tantum. E contra, in contrahendis nuptiis ad validitatem non requiritur fides baptisati actu exercita necnon in sacramentalitatem coniugii explicite intenta”, w: Dec. c. MCKAY z 15.10.2011, RRD 93 (2011), n. 4, s. 406.

⁵¹ Por. COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *Reciprocità...*, n. 167: „e) Come abbiamo anticipato, resta la possibilità di ragionare attorno all’intenzione, giacché per la validità di ogni sacramento deve esserci l’intenzione di fare ciò che la Chiesa intende compiere in ogni sacramento”. Zob. M. GAS-AIXENDRI, *Possono i non credenti celebrare un valido matrimonio sacramentale...*, s. 679.

3. Intencja ustanowienia węzła małżeńskiego przy braku wiary

W ostatnim punkcie rozdziału autorzy dokumentu poruszają trzy kwestie zatytułowane następująco: konieczność intencji z uwagi na sakrament; dominujące rozumienie kulturowe małżeństwa; brak wiary może niweczyć intencję zawarcia małżeństwa naturalnego.

3.1. Konieczność intencji z uwagi na sakrament

Gdy chodzi o konieczność intencji z uwagi na sakrament, Międzynarodowa Komisja Teologiczna zwraca na wstępie uwagę, że w tradycyjnej doktrynie w przedmiocie sakramentów panuje przekonanie, iż do udzielenia sakramentu konieczna jest przynajmniej intencja czynienia tego, co czyni Kościół; przypomina o tym Katechizm Kościoła Katolickiego⁵². Według powszechnej opinii teologii łacińskiej, szafarzami małżeństwa są sami małżonkowie, którzy wzajemnie „udzielają sobie” tego związku. W przypadku małżeństwa sakramentalnego wymaga się przynajmniej intencji realizacji małżeństwa naturalnego. Małżeństwo naturalne, tak jak rozumiane jest przez Kościół, zawiera w sobie istotne przymioty (jedność i nierozzerwalność) i jest skierowane ku dobru małżonków i dobru potomstwa. Dlatego też, jeśli intencja zawarcia małżeństwa nie obejmuje tych przymiotów, przynajmniej *implicite*, ma miejsce poważny brak w intencji, zdolny do kwestionowania samego istnienia małżeństwa naturalnego, koniecznego fundamentu dla małżeństwa sakramentalnego (por. kan. 1101 KPK/83)⁵³.

Relację między wiarą i intencją akcentują ostatni papieże, podkreślając ścisły związek tych rzeczywistości i zwracając uwagę na intencję żywą i wyraźną zawarcia prawdziwego małżeństwa naturalnego: nierozzerwalnego, wyłącznego, skoncentrowanego na dobru małżonków

⁵² Por. *Catechismus Catholicae Ecclesiae*, Libreria Editrice Vaticana 1997; tekst polski: *Katechizm Kościoła Katolickiego*, wyd. 2 poprawione, Pallottinum 2009, n. 1623.

⁵³ Por. COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *Reciprocità...*, n. 168.

poprzez szczerą miłość oblatywną i otwartego na potomstwo. Jan Paweł II prosił, by nie akceptować tych małżonków, którzy odrzucają, w sposób odważny i formalny to, czego Kościół zamierza dokonać, gdy sprawuje małżeństwo ochrzczonych; natomiast dostrzega konieczność właściwej intencji zawarcia małżeństwa według naturalnej rzeczywistości „małżeńskości” (por. n. 154). Benedykt XVI podkreśla znaczący wpływ braku wiary na koncepcję życia, relacji, samego węzła małżeńskiego i dobra małżonków, co mogłoby zranić również dobra małżeństwa (por. n. 161). Z kolei Franciszek kładzie nacisk na to, że źródło kryzysu małżeństwa tkwi w kryzysie znajomości oświeconej przez wiarę (por. n. 163) i wskazuje brak wiary jako możliwy motyw symulacji konsensu małżeńskiego (por. n. 164). Orzecznictwo Roty Rzymskiej „sytuuje się” w linii wskazanej przez Benedykta XVI (por. n. 156). Mówiąc dokładniej, powoływane instancje kościelne i dwaj ostatni papieże utrzymują, że brak wiary żywej i wyraźnej czyni silniejszymi uzasadnione podejrzenia co do intencji zawarcia rzeczywiście definitywnego i wyłącznego małżeństwa nierozzerwalnego jako wzajemnego oddania się bezinteresownego i otwartego na potomstwo, jakkolwiek nie wykluczają u podstaw możliwości, że to nastąpi. W żadnym przypadku, konkludują autorzy dokumentu, nie może mieć miejsca najzwyczajniejszy automatyzm sakramentalny⁵⁴.

3.2. Dominujące rozumienie kulturowe małżeństwa

Jak zauważają autorzy dokumentu, w krajach, w których panująca kultura uznaje za wartość poligamię, która jest sprzeczna z planem Bożym (por. Rdz 1,26; 2,18-24), wydaje się czymś trudniejszym przyjąć, że w braku wyraźnej wiary, intencja zawarcia małżeństwa zawiera w sobie *per se* wyłączość „wpisaną” w małżeństwo naturalne według koncepcji chrześcijańskiej. Poza tym, kontekst kulturowy poligamii (szerzącej się jako rzeczywistość faktyczna), wraz z innymi aspektami, które mogą się ujawniać niezależnie od poligamii, zderza się z „zasadą równości” małżonków, utrwaloną w akcie stworzenia na

⁵⁴ Por. *Tamże*, n. 169.

obraz i podobieństwo Boga, w relacji do samego dobra małżonków (*bonum coniugum*), jednego z fundamentalnych dóbr małżeństwa naturalnego⁵⁵.

Przed laty, w krajach tradycyjnie chrześcijańskich, stwierdza się w dokumencie, panowała zgodność co do rzeczywistości małżeństwa, podyktowana wpływem wiary chrześcijańskiej w społeczeństwie. W takim kontekście wychodzono z założenia, że każde małżeństwo naturalne, niezależnie od życia z wiary żywej i wyraźnej, zawierało w swoich intencjach przymioty małżeństwa naturalnego, jak to rozumie Kościół. Obecnie, wraz z radykalizmem i szerzeniem się innych koncepcji rodziny, znacznie różniących się od katolickich, rodzą się nowe problemy doktrynalne i duszpasterskie⁵⁶.

Fakt, że małżeństwo jest rzeczywistością stworzenia, stwierdza Międzynarodowa Komisja Teologiczna, powoduje, że antropologia kształtuje część integralną swojej istoty w dwóch kierunkach powiązanych ze sobą. Z jednej strony wchodzi w pełni w grę pojęcie osoby ludzkiej, która jako byt rozumny, urzeczywistnia własne istnienie w dawaniu siebie. Z drugiej strony, istota małżeństwa jest również dotknięta przez rozumienie zróżnicowania seksualnego, męskiego i kobiecego, jako elementu planu Bożego skierowanego ku prokreacji i przymierza małżeńskiego, jako „odbicia” przymierza Bożego: Boga z narodem Izraela i Chrystusa z Kościołem. Obydwa komponenty wchodzi w pełni w grę w małżeństwie naturalnym: nierozwiązalnym, wyłącznym, skierowanym ku wzajemnemu dobru małżonków, poprzez osobową miłość i ku potomstwu. W ten sposób Kościół pozostaje, często sam i pod wpływem ataku, jako bastion kulturowy, który chroni rzeczywistość naturalną małżeństwa. Bez popadania jednak w zbyt pesymizm, spojrzenie sprawiedliwe na nasz kontekst kulturowy każe stwierdzić, że w kulturze postmodernistycznej coraz bardziej konsolidują się, jako bezsporne aksjomaty aspekty, które poddają pod dyskusję w swoich korzeniach antropologicznych naturalne podstawy małżeństwa. Dlatego też, nie usiłując ujmować

⁵⁵ Por. *Tamże*, n. 170.

⁵⁶ Por. *Tamże*, n. 171.

rzeczywistości wyczerpująco, można powiedzieć, że tendencja dominująca zawiera w sobie, jako coś oczywistego, m.in. owe upowszechnione przekonania, zakorzenione a niejednokrotnie uznawane przez ustawodawstwo, wyraźnie przeciwne wierze katolickiej⁵⁷.

Następnie w dokumencie wskazuje się (w siedmiu punktach) zjawiska, które wypaczają właściwe rozumienie małżeństwa:

- a. Poszukiwanie osobowej autorealizacji, skoncentrowane na zaspokajaniu własnego „ja” jako zasadniczego celu życia, co „usprawiedliwia” bardziej istotne wybory etyczne, również w obszarze małżeństwa i rodziny. Takie pojęcie przeciwstawia się znaczeniu poświęcenia przez miłość i ofiarowanie, jako największego osiągnięcia prawdy o osobie, co proponuje wiara chrześcijańska, i co uzyskuje w ten sposób swoje szczególne znaczenie i swoje dopełnienie⁵⁸.
- b. Mentalność typu „męskość”, która nie docenia kobiet, przynosząc w ten sposób szkodę równości małżeńskiej związanej z dobrem małżonków i rozumiejąc małżeństwo jako przymierze między dwojgiem, którzy nie byłoby jednakowi według zamysłu Bożego, pod względem natury i praw, niezgodna z koncepcją biblijną i wiarą chrześcijańską. Stanowisko przeciwkulturowe Jezusa przeciwko rozwodowi (por. Mt 9,3-8) było obroną strony słabszej kultury czasu: kobiety⁵⁹.

⁵⁷ Por. *Tamże*, n. 172.

⁵⁸ Por. *Tamże*: „a) La ricerca dell'autorealizzazione personale, incentrata sull'appagamento dell'io, come obiettivo principale della vita, che giustifica le scelte etiche più sostanziali, anche nell'ambito matrimoniale e familiare. Questa concezione si contrappone al senso del sacrificio per amore e dell'oblazione come la più grande conquista della verità della persona, che la fede cristiana propone, realizzando così in modo mirabile il suo significato e il suo compimento”.

⁵⁹ Por. *Tamże*: „b) Una mentalità di tipo «maschilista» che sottovaluta le donne, danneggiando così la parità coniugale legata al bene dei coniugi e intendendo il matrimonio come un'alleanza tra due che non sarebbero uguali per disegno divino, natura e diritti giuridici, contro la concezione biblica e la fede cristiana. La posizione contro culturale di Gesù, contro il divorzio (cf. Mt 19,3-8), era una difesa della parte più debole della cultura del tempo: la donna”.

- c. Ideologia „rodzaju” (*gender*), która neguje jakiegokolwiek określenie biologiczne o charakterze seksualnym w strukturze tożsamości rodzaju, zagrażając komplementarności między płciami wpisanej w planie Stwórcy⁶⁰.
- d. Mentalność rozwodowa, która zagraża rozumieniu nierozzerwalności małżeństwa. Przeciwnie, prowadzi do uznania węzłów małżeńskich, powszechnie nazywanych „para”, jako rzeczywistości istotowo zasługującej na powtórne „przyjrzenie się”, w bezpośredniej sprzeczności z nauczaniem Jezusa (por. Mk 10,9; Mt 19,6 oraz Rdz 2,24)⁶¹.
- e. Koncepcja ciała jako absolutnej własności osobistej, do swobodnej dyspozycji dla osiągnięcia jak największej przyjemności, szczególnie w sferze relacji seksualnych, oderwanych od więzów małżeńskich instytucjonalnych i stałych. Św. Paweł natomiast potwierdza przynależność ciała do Pana, wykluczając niemoralność, w taki sposób, że ciało staje się sposobem uwielbienia Boga (por. 1 Kor 6,13-20)⁶².
- f. Rozbieżność między aktem małżeńskim i prokreacją, przeciwna całej tradycji Kościoła katolickiego, Pismu Świętemu (por. Rdz 1,28) aż do naszych czasów⁶³.

⁶⁰ Por. *Tamże*: „c) Una «ideologia di genere», che nega qualsiasi determinazione biologica del carattere sessuale nella costruzione dell'identità di genere, minando la complementarietà tra i sessi inscritta nel piano del Creatore”.

⁶¹ Por. *Tamże*: „d) Una mentalità divorzista, che mina la comprensione dell'indissolubilità matrimoniale. Al contrario, porta a considerare i vincoli coniugali, più comunemente chiamati «di coppia», come realtà essenzialmente rivedibili, in diretta contraddizione con l'insegnamento di Gesù al riguardo: Mc 10,9 e Mt 19,6 (cf. Gen 2,24)”.

⁶² Por. *Tamże*: „e) Una concezione del corpo come proprietà personale assoluta, a libera disposizione per ottenere il massimo piacere, specialmente nell'ambito delle relazioni sessuali, svincolate da un legame coniugale istituzionale e stabile. Paolo, invece, afferma l'appartenenza del corpo al Signore, escludendo l'immoralità (πορνεία), in modo tale che il corpo diventi un canale per la glorificazione di Dio (cf. 1Cor 6,13-20)”.

⁶³ Por. *Tamże*: „f) La dissociazione tra l'atto coniugale e la procreazione, contraria a tutta la tradizione della Chiesa cattolica, dalla Scrittura (cf. Gn 1,28) ai giorni nostri”.

- g. Zrównanie etyczne, a niekiedy i prawne, wszystkich form łączenia się. W ten sposób broniłyby się nie tylko związki kolejne, związki faktyczne, bez formalnej umowy małżeńskiej, lecz również związki między osobami tej samej płci. Związki kolejne zaprzeczają *de facto* nierozzerwalności. Związki czasowe („na próbę”) ignorują nierozzerwalność. Związki między osobami tej samej płci z kolei nie uznają znaczenia antropologicznego różnicy płci (por. Rodz 1,27; 2,22-24), nieodłącznej w rozumieniu naturalnym małżeństwa, według wiary katolickiej⁶⁴.

3.3. Brak wiary może niweczyć intencję zawarcia małżeństwa naturalnego

Międzynarodowa Komisja Teologiczna, uwzględniając doktrynę ostatnich papieży, wydaje się „przekierunkować” kwestię wpływu braku wiary na sferę znajomości i „przyłgnięcia” do małżeństwa na płaszczyźnie naturalnej.

Pierwsza kwestia poruszona w tym segmencie dokumentu dotyczy stwierdzenia, że brak wiary może spowodować brak intencji zawarcia małżeństwa, które zawiera w sobie niektóre dobra małżeństwa.

Z punktu widzenia teologii dogmatycznej, czytamy w dokumencie, jest czymś godziwym uzasadnione wyrażenie wątpliwości, czy w przypadku małżeństwa „ochrzczonych niewierzących”, według opisanej już typologii, ma miejsce sakrament wiary, a to z powodu poważnego braku intencji zawarcia małżeństwa naturalnego, prawdopodobnie jako bardzo możliwa konsekwencja, związana z brakiem wiary, co wyrazili w różny sposób ostatni papieże. Brak wiary w przypadku „ochrzczonych niewierzących”, według wspomnianej

⁶⁴ Por. *Tamże*: „g) L'equiparazione etica, e a volte giuridica, di tutte le forme di congiungimento. Così si diffondono non solo le unioni successive, le unioni di fatto, senza un contratto matrimoniale formale, ma anche le unioni tra persone dello stesso sesso. Le unioni successive negano di fatto l'indissolubilità. Le convivenze temporanee o «di prova» ignorano l'indissolubilità. Le unioni tra persone dello stesso sesso non riconoscono il significato antropologico della differenza dei sessi (cf. Gn 1,27; 2,22-24), insito nella comprensione naturale del matrimonio, secondo la fede cattolica”.

wyżej typologii, może być uważany za niedwuznaczną i zdecydowaną koncepcję życia. Dlatego też wątpliwości wyrażane w sposób ogólny przez papieży mogą być przyjęte w ich integralności dla tych przypadków. Nie można pragnąć, symulować lub kochać to, co jest nieznane lub wyraźnie odrzucone⁶⁵.

Przedmiotem drugiej kwestii jest wpływ braku wiary na dobra naturalne małżeństwa.

Tak więc w małżeństwie chrześcijańskim, zauważają autorzy dokumentu, ma miejsce więź, o wiele większa niż w jakimkolwiek innym sakramencie, między rzeczywistością stwórczą i rzeczywistością sakramentalną, między porządkiem stworzenia i porządkiem odkupienia. Małżeństwo zostało ustanowione przez Boga – Stwórcę i podniesione do godności sakramentu. Mając na uwadze tę więź (naturalnej umowy i sakramentu), rozumie się, że zmiana rzeczywistości naturalnej małżeństwa, odstępianie od projektu stwórczego znajduje bezpośrednio swój wpływ na rzeczywistość nadprzyrodzoną, a więc sakrament. Podobne powiązanie weryfikuje się również w kierunku przeciwnym, przynajmniej w ekstremalnym przypadku małżeństw „ochrzczonych niewierzących”. Z powodu wyraźnego odrzucenia rzeczywistości nadprzyrodzonej i wyraźnego porzucenia wiary, niekiedy nawet aktem formalnym, albo całkowitego braku przystąpienia do wiary, ochrzczeni, którzy jednak nigdy nie przyjęli osobiście wiary, są postawieni całkowicie we władaniu opinii społecznych obowiązujących w przedmiocie małżeństwa i rodziny, które stoją na przeszkodzie w przystąpieniu do naturalnego źródła małżeństwa⁶⁶.

W rzeczywistości, stwierdza Międzynarodowa Komisja Teologiczna, jeśli bierzemy pod uwagę dominujący aksjomat kulturowy, wyżej naszkicowany, oraz linie refleksji Benedykta XVI z jego alokucji do Roty Rzymskiej z 26 stycznia 2013 roku, to można przyjąć, iż w braku wiary jasnej i wyraźnej, intencja w odniesieniu do istotnych dóbr małżeństwa ponosi poważną szkodę. Wymieniony papież przejrzyście zilustrował uznanie dla dobra małżonków. Jego

⁶⁵ Por. *Tamże*, n. 173.

⁶⁶ Por. *Tamże*, n. 174.

punkt wyjścia był następujący: „W kontekście Roku wiary chciałbym zatrzymać się, w sposób szczególny, na niektórych aspektach relacji między wiarą i małżeństwem zauważając, że aktualny kryzys wiary, który dotyczy różnych części świata, niesie z sobą kryzys społeczności małżeńskiej”⁶⁷. Mówiąc inaczej, element nadprzyrodzony wpływa bezpośrednio na rzeczywistość naturalną. A dalej następcą Jana Pawła II zauważa, iż na wybór istnienia ludzkiego wiązania się węzłem, który trwa całe życie, wpływa podstawowa perspektywa każdego, stosownie do tego, że jest zakotwiczona w planie czysto ludzkim albo zamyka się na światło wiary w Panu. Jedynie w otwarciu się na prawdę Boga jest możliwe zrozumienie i realizacja w konkretności życia, także małżeńskiego i rodzinnego, prawdy człowieka jako Jego syna, odrodzonego przez chrzest⁶⁸.

Prawda o człowieku w małżeństwie naturalnym, stwierdzają autorzy dokumentu, należy do planu Bożego. Benedykt XVI wiąże zdolność oblatywną prawdziwie szlachetnej miłości, dobro małżonków i otwarcie na prawdziwą miłość, którą jest Bóg, poczynając od wewnętrznej jedności między prawdą i miłością. Aby mogła być ofiarowana szczególna miłość dla dobra małżonków, konieczne jest otwarcie na ostateczną prawdę miłości, tj. na miłość Boga. W społeczności, która głosi samorealizację osobową jako najwyższe dobro, wydaje się czymś bardzo trudnym, by w przypadku znaczącego i wyraźnego braku wiary węzeł małżeński był rozumiany jako pochodzący od miłości oblatywnej. W tym duchu mówi Benedykt XVI: „Kto trwa we Mnie, a Ja w nim, ten przynosi owoc obfity, ponieważ beze Mnie nic uczynić nie możecie» (J 15,5); tak nauczał Jezus swoich uczniów przypominając im istotną niezdolność bytu ludzkiego do spełnienia

⁶⁷ BENEDETTO XVI, *Discorso al Tribunale della Rota Romana*, 26.01.2013..., s. 168: „Nel contesto dell’Anno della fede, vorrei soffermarmi, in modo particolare, su alcuni aspetti del rapporto tra fede e matrimonio, osservando come l’attuale crisi di fede, che interessa varie parti del mondo, porti con sé una crisi della società coniugale”.

⁶⁸ Por. *Tamże*, s. 169; COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *Reciprocità...*, n. 175.

samemu tego, co jest konieczne do osiągnięcia prawdziwego dobra”⁶⁹. Rozumienie życia i praktyka miłości jako altruistycznej autotranscendencji, która szuka przede wszystkim dobra drugiego, zostaje udoskonalona łaską Bożą⁷⁰.

Miłość oblatywna i autotranscendencja altruistyczna, czytamy w dokumencie, nie ograniczają się do wzajemnego dobra małżonków, lecz w pełni wpływają na dobro potomstwa, subtelny owoc płodności miłości małżeńskiej. Jeśli dobro miłości między małżonkami jest dotknięte w korzeniu, może nie wpływać bezpośrednio i wyraźnie na dobro potomstwa⁷¹.

W dalszym ciągu w dokumencie stwierdza się, że w naszym kontekście kulturowym brak wiary rodzi poważne wątpliwości co do nierozzerwalności małżeństwa. Znaczenie powszechne, głęboko zakorzenione, rozumienia węzła małżeńskiego to pragnienie, by był on trwały, jednak z możliwością powtórnego zorientowania się w rozumieniu tego, czym jest rzeczywiście jako węzeł. W ten sposób smutne i często powtarzające się przypadki odchodzenia od siebie małżonków sprawiają, że bez szczególnego źródła znajomości wiary, jako środka do uznania Bożego projektu stworzenia, dostrzega się przyczyny powątpiewania, czy ma miejsce prawdziwa intencja nierozzerwalności węzła, gdy zawiera się małżeństwo⁷².

„Syntetyzując, stwierdza Międzynarodowa Komisja Teologiczna, w ten sposób zostały rozwinięte owe punkty. Wiara określa u swoich podstaw antropologię, którą się żyje. Istotna rzeczywistość

⁶⁹ BENEDETTO XVI, *Discorso al Tribunale della Rota Romana*, 26.01.2013..., s. 169: „«Chi rimane in me e io in lui, fa molto frutto, perché senza di me non potete fare nulla»” (Gv 15,5): così insegnava Gesù ai suoi discepoli, ricordando loro la sostanziale incapacità dell’essere umano di compiere da solo ciò che è necessario al conseguimento del vero bene». La comprensione della vita e la pratica dell’amore come auto trascendenza altruista, che cerca soprattutto il bene dell’altro, è perfezionata con la grazia divina”. COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *Reciprocity...*, n. 175.

⁷⁰ Por. *Tamże*, n. 176.

⁷¹ Por. *Tamże*, n. 177.

⁷² Por. *Tamże*, n. 178.

małżeństwa jest natury antropologicznej, stworzenia. Całkowity brak wiary określa również antropologię, a wraz z nią określa rzeczywistość naturalną małżeństwa, która jest we władaniu dominującego aksjomatu kulturowego. Brak wiary o takim znaczeniu, w tym kontekście, pozwala w sposób uzasadniony wątpić o istnieniu prawdziwego małżeństwa naturalnego, niezastąpionej niczym podstawy, na której się opiera małżeństwo sakramentalne. Mówiąc inaczej, w przypadku «ochrzczonych niewierzących», wyżej określonych, z powodu braku wiary intencja zawarcia małżeństwa naturalnego nie może być uznana za zagwarantowaną ani też nie może być wykluczona w swoich podstawach”⁷³.

Ten punkt widzenia, głosi dokument, jest w pełni zgodny z koncepcją sakramentalności polegającej na nierozłącznej korelacji między rzeczywistością zewnętrzną, widzialną, oznaczającą i inną, natury nadprzyrodzonej, niewidzialną i mającą znaczenie. Koncepcja małżeństwa katolickiego opiera się na rozumieniu sakramentalności. Dlatego, aby zaistniało małżeństwo sakramentalne, wymaga się jakiejś rzeczywistości widzialnej zewnętrznej, rodzaju miłości, która przez swoje szczególne przymioty (dobra małżeństwa; zob. *Gaudium et spes*, nn. 48-50), wraz z pomocą otrzymaną poprzez łaskę, może oznaczać miłość Boga. Innymi słowy, węzeł małżeński, który nie powinien obejmować nierozzerwalności, wierności i dyspozycji ofiarniczej w stosunku do drugiego małżonka oraz otwarcia na potomstwo, nie były znakiem zdolnym oznaczać miłość Chrystusa do Kościoła.

⁷³ *Tamże*, n. 179: „In sintesi, abbiamo sviluppato questi punti. La fede determina alla base l'antropologia che si vive. La realtà sostanziale del matrimonio è di natura antropologica, creaturale. Una totale assenza di fede determina anche l'antropologia e, con essa, la realtà naturale del matrimonio, che è in balia dell'assioma culturale dominante. Una mancanza di fede di tale portata, in questo contesto, rende lecito dubitare, con fondatezza, circa l'esistenza di un vero matrimonio naturale, base imprescindibile su cui si fonda il matrimonio sacramentale. In altri termini: nel caso dei «battezzati non credenti» sopra descritti, a causa della mancanza di fede, l'intenzione di contrarre un matrimonio naturale non può essere considerata garantita, né può essere esclusa alla radice”. Por. M. GAS-AIXENDRI, *Possono i non credenti celebrare un valido matrimonio sacramentale...*, s. 684.

Kościół jest przekonany, że w tego rodzaju węzle nie pojawi się prawda o miłości małżeńskiej⁷⁴.

Konkludując, autorzy *Reciprocità* stwierdzają, że przedstawiona propozycja odrzuca dwa rozwiązania ekstremalne. „Z jednej strony chodzi o absolutny automatyzm sakramentalny: każde małżeństwo ochrzczonych byłoby sakramentem albo dzięki istnieniu minimalnej wiary działającej, związanej z „charakterem” albo dzięki interwencji Chrystusa i Kościoła na mocy chrztu. Z drugiej zaś strony chodzi o sceptycyzm sakramentalny elitarny, który utrzymuje, że jakikolwiek stopień braku wiary obarcza wadą intencję, a tym samym unieważnia sakrament”⁷⁵.

Komisja potwierdza, że „w przypadku braku wiary tak wyraźnej i jasnej jak owa „ochrzczonych niewierzących” wyżej określonych, powstają poważne wątpliwości co do istnienia intencji, która przy- muje dobra małżeństwa naturalnego, tak jak jest to rozumiane przez Kościół, pozostawiając przestrzeń dla poważnych zastrzeżeń co do istnienia małżeństwa sakramentalnego. Stąd też, zgodne z praktyką sakramentalną Kościoła jest odmówienie sakramentu małżeństwa tym, którzy o niego proszą pod tymi warunkami, jak utrzymywał Jan Paweł II (por. nn. 153 i 169) i Franciszek”⁷⁶.

⁷⁴ Por. COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *Reciprocità...*, n. 180.

⁷⁵ *Tamże*, n. 181: „Da un lato, un automatismo sacramentale assoluto (cf. in particolare, §§ 41e; 78e): ogni matrimonio tra battezzati sarebbe un sacramento, o per la presenza di una fede minima agente, legata al «carattere» o per l'intervento di Cristo e della Chiesa presupposto nel battesimo. Dall'altra, rifiutiamo uno scetticismo sacramentale elitario che sostiene che qualsiasi grado di assenza di fede vizi l'intenzione e quindi invalidi il sacramento”. Zob. D. SALVATORI, *Mancanza di fede...*, s. 190-192.

⁷⁶ COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *Reciprocità...*, n. 181: „Affermiamo che, nel caso di un'assenza di fede tanto esplicita e chiara come quella dei «battezzati non credenti» sopra descritti, seri dubbi riguardo l'esistenza di un'intenzione che accolga i beni del matrimonio naturale, così come inteso dalla Chiesa, lasciano spazio a serie riserve sull'esistenza di un matrimonio sacramentale. È, pertanto, in sintonia con la pratica sacramentale della Chiesa negare il sacramento del matrimonio a coloro che lo chiedono a queste condizioni, come già sosteneva Giovanni Paolo II (cf. §§ 153 e 169)”.

Mając na uwadze wymiar duszpasterski kwestii, Międzynarodowa Komisja Teologiczna stwierdza w zakończeniu, że zarówno opisany kontekst kulturowy (nn. 156, 170-172), jak i istnienie małżeństwa między „ochrzczonymi niewierzącymi” stanowią pewien bodziec do tego, by duszpasterstwo małżeńskie rozwinęło całą swoją moc i swoje możliwości według linii ze wskazaniem Jana Pawła II i Franciszka⁷⁷. Piękno głębokiego człowieczeństwa, którym się żyje w rodzinach chrześcijańskich, których sercem jest wiara przeżywana przez wszystkich jej członków, będzie reflektorem i gwiazdą zdolną pociągnąć i przekonać. Jednym z jej celów będą mogły być właśnie owe małżeństwa „ochrzczonych niewierzących”, ponieważ przebudzenie wiary oznaczałoby „wynurzenie się” mocy łaski sakramentalnej. W każdym razie, lepszą odpowiedzią na „pragnienie rodziny”, której, mimo trudności, wszędzie się doświadcza, jest „radość miłości, którą się przeżywa w rodzinach”⁷⁸.

Zakończenie

Zaprezentowany segment dokumentu Międzynarodowej Komisji Teologicznej z dnia 3 marca 2020 roku, poświęcony wzajemnej relacji wiary i sakramentu w małżeństwie chrześcijańskim, stanowi znaczący krok w utrwalaniu doktryny Kościoła Łacińskiego w tej kwestii. Doktryna ta, dotycząca konieczności wiary do ważnego przyjęcia sakramentów, zostaje poddana próbie w przypadku małżeństwa, do ważności którego Kościół nigdy nie wymagał wiary lub intencji wyraźnie sakramentalnej. Małżeństwo zawsze było uważane jako sakrament „szczególny” – instytucja, która uprzednio istnieje jako rzeczywistość naturalna. Jeśli sakramenty wymagają wiary (doktryna

⁷⁷ Powołano tutaj: *Familiaris consortio*, w szczególności IV: *La pastorale familiare: tempi, strutture, operatori e situazioni*”; IOANNES PAULUS II, *Adhortatio Apostolica Familiaris consortio*..., s. 158-187; *Amoris laetitia*, w szczególności VI: *Alcune prospettive pastorali*; FRANCESCO, *Adhortatio Apostolica Amoris Laetitia*..., s. 390-415; COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *Reciprocità*..., n. 182.

⁷⁸ FRANCESCO, *Adhortatio Apostolica Amoris Laetitia*..., s. 311; C. PEÑA, *Fe e intención requerida para el matrimonio sacramento*..., s. 328-329.

o „wzajemności”), to należy pytać, czy i jak może istnieć małżeństwo sakramentalne, gdy kontrahenci są ochrzczeni, lecz nie są osobami wierzącymi.

W ostatnich dekadach, gdy postępuje proces sekularyzacji społeczeństwa, dostrzega się konieczność pogłębienia tego problemu, a więc znaczenia wiary w perspektywie ważności małżeństwa sakramentalnego. Tym bardziej, że duszpasterstwo rodzin zmuszone jest odpowiadać na nowe sytuacje kreowane przez kulturę, która nie jest już powszechnie chrześcijańska, i w której wierzenia religijne wpływają coraz mniej na życie indywidualne i społeczne. Kwalifikowanie do małżeństwa sakramentalnego nupturientów współczesnego pokolenia, którzy w braku wiary są niedostatecznie dysponowani, niejednokrotnie stwarza problem, który pogłębia częste zjawisko rozwodów. Istnieje więc także kwestia rozpoznawania ważności małżeństw tych osób, które znajdują się w sytuacji oddalenia się od wiary⁷⁹.

Gdy jest czymś niewątpliwym, że wymiar sakramentalny danego małżeństwa zależy od intencji i że wiara wpływa na intencję, to nie w pełni jest jasne, jak i w jakiej mierze wpływa na intencję brak wiary. Właśnie tej kwestii nowy dokument Międzynarodowej Komisji Teologicznej poświęca swoją główną uwagę. Jego autorzy dostrzegają, że aksjologia współczesnej kultury, często wrogo nastawiona do katolickiego rozumienia małżeństwa naturalnego, sprawia, że brak wiary u ochrzczonych niewierzących pozwala z wielką trudnością przyjąć, że towarzyszy im intencja zawarcia małżeństwa naturalnego, charakteryzującego się dobrami małżeństwa (wyłącznością, nierozzerwalnością i dobrem potomstwa) oraz dobrem małżonków. Gdy zaś nie może zaistnieć małżeństwo naturalne, nie zaistnieje i sakramentalne.

W dokumencie Międzynarodowej Komisji Teologicznej nawiązano do Magisterium trzech ostatnich papieży. Potwierdzają oni ścisły związek zachodzący między wiarą żywą i intencją zawarcia prawdziwego małżeństwa naturalnego. Komisja zwraca uwagę, że jakkolwiek brak wiary u kontrahentów nie wyklucza możliwości

⁷⁹ Por. M. GAS-AIXENDRI, *Possono i non credenti celebrare un valido matrimonio sacramentale...*, s. 674-675.

prawdziwej zgody małżeńskiej, to jednak może wzbudzić poważne podejrzenie co do intencji zawarcia ważnego małżeństwa naturalnego i uniemożliwić ustanowienie małżeństwa sakramentalnego. Nie w każdym więc przypadku ochrzczonych niewierzących ma miejsce intencja zawarcia prawdziwego małżeństwa naturalnego. W sferze duszpasterskiej konsekwencją tego byłoby odmówienie celebracji małżeństwa w przypadku, w którym nie dostrzega się, z powodu braku wiary, intencji zawarcia małżeństwa ważnego na płaszczyźnie naturalnej.

Lektura dokumentu w aspekcie pozytywnym pozwala zauważyć, że powiązania między wiarą i intencją należy upatrywać w tym, że wiara wpływa pozytywnie na ukształtowanie właściwej intencji poprzez znajomość i akceptację naturalnej rzeczywistości małżeństwa. Stwierdzenie to upoważnia do przyjęcia trzech następujących zasad: 1) Wiara przyczynia się do ukształtowania prawdziwej intencji małżeńskiej, lecz wyraźny akt wiary nie jest konieczny, by taka intencja istniała; 2) Wiara nadprzyrodzona i koncepcja chrześcijańska życia mogą się przyczynić do poznania i zaakceptowania planu Bożego względem małżeństwa, lecz nie mogą być rozumiane jako środek lub warunek rozumienia i chcenia małżeństwa w jego naturalnej podstawie antropologicznej (ani posiadanie wiary nie gwarantuje właściwej intencji zawarcia ważnego małżeństwa, ani jej brak nie przeszkadza radykalnie w ukształtowaniu takiej intencji); 3) Sytuacja niewiary lub braku wiary nie powoduje, w sposób konieczny i mimo wszystko, odrzucenia małżeństwa na płaszczyźnie naturalnej.

Niewątpliwie, zamierzeniem dokumentu Międzynarodowej Komisji Teologicznej o „wzajemności” wiary i sakramentów było – w odniesieniu do sakramentu małżeństwa – jasne wyjaśnienie, że brak wiary może wpłynąć na ważność małżeństwa między ochrzczonymi. Oznacza to, iż chciano wskazać, jakie mogą być ewentualne (niekonieczne) konsekwencje niedostatku (lub wprost całkowitego braku) osobistej wiary w stosunku do intencji małżeńskiej, i jak brak wiary może rzutować na przedmiot zgody małżeńskiej, którym jest małżeństwo na płaszczyźnie naturalnej.

Dokument *Reciprocità* akcentuje coś bardzo istotnego – to mianowicie, że właściwa intencja zawarcia małżeństwa w jego rzeczywistości naturalnej stanowi prawdziwy osobisty akt wiary w znaczeniu dialogowym, tak jak wymaga tego doktryna ogólna o sakramentach. Wola więc zawarcia małżeństwa, zgodnie z ową rzeczywistością naturalną, jest znakiem akceptacji planu Bożego i jakkolwiek może na poziomie nieświadomości, jest znakiem aktywności wiary, która może znajdować się w stanie ukrytym, lecz jest prawdziwą wiarą, czymś całkowicie różnym od jej braku⁸⁰.

Tego rodzaju interpretacja jest daleka od „automatyzmu” sakramentalnego, wedle którego sakrament małżeństwa powstawał automatycznie na podstawie chrztu, niezależnie od intencji nupturientów. Węzeł małżeński powstaje jedynie z woli stron (*Matrimonium facit partium consensus*, kan. 1057 § 1 KPK/83). Kluczowy więc moment służący zrozumieniu znaczenia wiary w sakramencie małżeństwa tkwi w rozeznaniu intencji kontrahentów, jak przyjmuje Międzynarodowa Komisja Teologiczna.

Wolno zauważyć, że tam, gdzie brak jest solidnego „przyłgnięcia” do wiary, może łatwiej dojść do pewnych odchyłeń w kształtowaniu się woli małżeńskiej; brak ten może mieć wpływ pośredni na ważność małżeństwa, powodując błąd determinujący wolę (kan. 1099 KPK/83) lub symulację konsensu małżeńskiego (kan. 1101 § 2 KPK/83). Czymś nieodzownym jest tutaj, oczywiście, wykazanie nieważności małżeństwa⁸¹. Nie należy jednak popadać w tej sferze w automatyzm między brakiem wiary i nieważnością małżeństwa.

Dokument *Reciprocità* Międzynarodowej Komisji Teologicznej nie dodaje zatem nic nowego w stosunku do doktryny utrwalonej przez najnowsze Magisterium kościelne. Walorem tej enuncjacji jest próba pogłębienia praktyki Kościoła nieodmawiania małżeństwa

⁸⁰ Por. FRANCESCO, *Discorso al Tribunale della Rota Romana*, 22.01.2016, s. 138; M. GAS-AIXENDRI, *Possono i non credenti celebrare un valido matrimonio sacramentale...*, s. 685-686.

⁸¹ Por. TENZE, *Error determinante de la voluntad (c. 1099 CIC) y simulación (c. 1101 § 2 CIC): criterios de delimitación y prueba*, *Revista General de Derecho Canónico y Derecho Eclesiástico de Estado* 18 (2008), s. 1-18.

tym, którzy, mimo braku wiary, mają właściwą intencję zawarcia tego związku jako rzeczywistości naturalnej⁸². Potwierdził to Jan Paweł II w Adhortacji apostołskiej *Familiaris consortio*, gdzie czytamy: „Zatem podjęta przez mężczyznę i kobietę decyzja zawarcia zgodnie z zamysłem Bożym małżeństwa, czyli decyzja zaangażowania przez nieodwołalną zgodę małżeńską całego życia w nierozdzielnej miłości i bezwarunkowej wierności, zakłada w rzeczywistości, nawet jeśli nie w sposób całkiem świadomy, postawę głębokiego posłuszeństwa woli Bożej, ta zaś postawa nie jest możliwa bez Jego łaski”⁸³.

References

Źródła

- BENEDETTO XVI, *Discorso ai sacerdoti della diocesi di Aosta*, 25.07.2005, AAS 97 (2005), s. 856-259.
- BENEDETTO XVI, *Discorso al Tribunale della Rota Romana*, 26.01.2013, AAS 105 (2013), s. 168-172.
- Catechismus Catholicae Ecclesiae*, Libreria Editrice Vaticana 1997; tekst polski: *Katechizm Kościoła Katolickiego*, wyd. 2 poprawione, Pallottinum 2009.
- COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *La dottrina cattolica sul sacramento del matrimonio* (1-6.12.1977), w: Z. GROCHOLEWSKI (red.), *Documenta recentiora circa rem matrimoniale et processuale*, t. II, Romae 1980, s. 8-27.
- COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *Reciprocità tra fede e sacramenti nell'economia sacramentale*, 3.03. 2020, Libreria Editrice Vaticana 2021.
- Dec. c. MCKAY z 15.10.2011, RRD 93 (2011), s. 403-411.
- Dec. c. STANKIEWICZ z 19.04.1991, RRD 83 (1991), s. 280-290.
- FRANCESCO, *Adhortatio Apostolica Amoris Laetitia*, 19.03.2016, AAS 108 (2016), s. 311-446.

⁸² Por. C.J. ERRÁZURIZ, *Il matrimonio, un Sacramento che é un contratto. Riflessioni attorno ad alcuni testi di San Tommaso d'Aquino*, w: *Matrimonio e sacramento*, Città del Vaticano 2004, s. 50.

⁸³ IOANNES PAULUS II, *Adhortatio Apostolica Familiaris consortio...*, s. 163-164; Niewątpliwie słuszna jest konstatacja D. Salvatoriego, iż z perspektywy ponad pięćdziesięciu lat debaty nad ważnością/nieważnością małżeństw zawieranych przez chrześcijan niewierzących można powiedzieć, że spór w tym zakresie jest co do istoty rozwiązany, choć należy nadal pracować nad urzeczywistnieniem bardziej ścisłego powiązania pomiędzy teologią i prawem kanonicznym. D. SALVATORI, *Mancanza di fede...*, s. 222.

- FRANCESCO, *Discorso al Tribunale della Rota Romana*, 22.01.2016, AAS 108 (2016), s. 948-953.
- FRANCESCO, *Discorso al Tribunale della Rota Romana*, 26.01.2013, AAS 107 (2015), s. 182-184.
- FRANCESCO, *Literae Apostolicae Motu proprio datae Mitis Iudex Dominus Iesus*, 15.08.2015, AAS 107 (2015), s. 958-970.
- GIOVANNI PAOLO II, *Discorso al Tribunale della Rota Romana*, 1.02.2001, AAS 93 (2001), s. 358-365.
- GIOVANNI PAOLO II, *Discorso al Tribunale della Rota Romana*, 30.01.2003, AAS 95 (2003), s. 393-397.
- IOANNES PAULUS II, *Adhortatio Apostolica Familiaris consortio*, 22.11.1981, AAS 74 (1982), s. 81-191.
- SACROSANCTUM CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, *Constitutio de Sacra liturgia Sacrosanctum Concilium*, AAS 56 (1964), s. 102-117; tekst polski w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, Dekrety, Deklaracje. Tekst polski*, Poznań 2012, s. 48-78.

Literatura

- DZIERŻON G., *Sakramentalność małżeństwa ochrzczonych*, *Ius Matrimoniale* 4 (10) (1999), s. 107-123.
- GAS-AIXENDRI M., *Possono i non credenti celebrare un valido matrimonio sacramentale. Considerazioni a margine del documento della Commissione Teologica Internazionale sulla reciprocità tra fede e sacramenti*, *Ius Canonicum* 32 (2020) nr 2, s. 675-691.
- GAS-AIXENDRI M., *Relevancia canónica del error sobre la dignidad sacramental del matrimonio*, Roma 2001.
- GÓRALSKI W., *Godność sakramentalna małżeństwa ochrzczonych oraz wola przeciwna tej godności (simulatio, error iuris) w doktrynie i orzecznictwie Roty Rzymskiej*, Pelplin 2019.
- GÓRALSKI W., *Wiara a małżeństwo. Z przemówienia Benedykta XVI do Roty Rzymskiej z 26 stycznia 2013 roku*, *Kościół i Prawo* 2 (15) (2013), s. 11-21.
- HENRY A.M., *Le mariage des baptisés incroyants*, *Parole et mission* 7 (1964), s. 512-524.
- MARTELET G., *Sedici tesi teologiche sul sacramento del matrimonio canonico*, w: G. MARTELET (red.), *Commissione Teologica Internazionale. La dottrina cattolica sul sacramento del matrimonio*, Bologna 2004, s. 137-163.
- MENDONÇA A., *Exclusion of the sacramentality of Marriage: Recent Trends in Rotal Jurisprudence*, *Studia Canonica* 31 (1997), s. 20-32.
- NIEVA J.A., *El bautizado que contrae matrimonio sine fe no necesariamente excluye el consentimiento matrimonial*, *Ius Canonicum* 54 (2014) nr 4, s. 520-538.
- PEÑA C., *Fe e intención requerida para el matrimonio sacramento. Consecuencias canónicas del documento de la Comisión Teológica Internacional*, *Ius Canonicum* 61 (2021) nr 1, s. 289-330.

RATZINGER J., *Introduzione*, w: CONGREGAZIONE DELLA DOTTRINA DELLA FEDE, *Sulla pastorale dei divorziati risposati (Documenti e Studi 17)*, Città del Vaticano 1998, s. 27-28.

SALVATORI D., *Mancanza di fede e nullità del matrimonio: Confronto tra il documento della Commissione Teologica Internazionale del marzo 2020 e la consolidata giurisprudenza del Tribunale della Rota Romana*, *Periodica* 110 (2021) z. 2, s. 175-223.

URÍBARDI BIBAO G., *Reciprocità tra fede e sacramenti nell'economia sacramentale*, *L'Osservatore Romano* 160 (2020) nr 51, s. 2.

Nota o autorze

ks. prof. dr hab. Wojciech Góralski – profesor zwyczajny nauk prawnych, założyciel i pierwszy redaktor naczelny czasopisma *Ius Matrimoniale*, wiceprzewodniczący Stowarzyszenia Kanonistów Polskich, sędzia w Sądzie Biskupim w Płocku.